

סימן י

שילם לפני הזמן מחשש לפיחות

- ראשי פרקים
א. כשהאונס אינו כאן אך ניכר שיבוא
ב. מניעת ריוח
ג. פסידא דשכיח
ד. פרע למנהל חשבונות

התובע קנה דירה אצל הנתבע, כשסוכם ביניהם במסגרת החוזה על מועדי התשלום. 20% מהסכום עד לתאריך 1.12.01, עוד 70% מהסכום עד לתאריך 20.4.02, והיתרה (10% עם קבלת המפתח, שיהיה לא יאוחר מתאריך 20.5.02. הסכומים שנקבעו הינם בשקלים צמוד לשער היציג. כמו כן נכתב בחוזה כי כל פיגור בתשלומים, ישא הצמדה כחוק.

בתאריך 31.3.02 קבל התובע לחשבונו את הלואת המשכנתא מבנק טפחות. הואיל ובאותו זמן החל מבצע "חומה ומגדל", וכולם ידעו כי עקב המצב הבטחוני הקשה יעלה שער הדולאר, מיהר התובע למשרדו של הנתבע בתאריך הני"ל (בחוה"מ פסח), ונתן למנהל החשבונות את השיק, שהופקד בחשבונו של הנתבע.

כעת מסרב הנתבע למסור את המפתח עד אשר יחושב הסכום ששולם ע"פ השער היציג נכון ליום שקבעו (20.4.02), ושהתובע ישלם את ההפרש. התובע משיב כי הנתבע ידע כי הסכום הני"ל ימומן ברובו המוחלט ע"י הבנק למשכנתאות, וכי התאריך שנקבע מטרתו היתה לאפשר לו לקבל את המשכנתא, אך גם הנתבע ידע כי ברגע שיקבל את המשכנתא, היא תועבר לנתבע לאלתר. מה עוד שבסופו של דבר מנהל החשבונות קיבל את השיק והפקיד בחשבון הבנק של המוכר, ואם רצה - יכל להשקיע בצמודי מט"ח, אלא שהוא העדיף לכסות את האוברדרפט, שעלותו לנתבע גבוהה מאד, וע"כ אין מקום לחשב אלא ע"פ יום התשלום בפועל.

הנתבע טוען כי מנהל החשבונות לא העלה בדעתו כי מדובר בתשלום קודם הזמן, וכי גם הוא לא ידע כי הכסף הופקד בחשבונו. הוא מוכן לקזז את אשר הרויח בגין התשלום הני"ל באי תשלום ריבית לבנק, אך התחשיב צריך להיות לפי שער הדולאר ביום שקבעו.

א. כשהאונס אינו כאן אך ניכר שיבוא

בעה"ת (שער ל ב, א) דן בראובן שלוח משמעון מנה וקבעו זמן לפרעון, וקודם הזמן רוצה ראובן לפרוע כדי שלא יעמוד הממון באחריותו, והמלווה טוען כי חזרה קודם הזמן הרי היא

כחזרה במדבר, כי כמה קלקולים ואונסים מצויים במעות בהיותם בעין. והשיב בעה"ת דאם הגיע זמן הפרעון, אע"פ שהוא ממהר לפרוע כדי להציל עצמו מתקלות העתידות לבוא, כגון חילוף המטבע וכד', הדין עם הלוה, דכיון שאין הקלקול נראה עתה בעיניו, אף שעתיד לבוא, אין לו להשגיח בתקלת חבירו, שפריעת מדבר הסכנה מצויה וגלויה לעין כל:

"אבל אם לא הגיע זמנו, ומצוי לעיניו מיד חילוף המטבעות וגזירת התשחורת, ומפני זה רוצה להקדים פרעון מעותיו להציל עצמו מאותו קלקול ולהכניס בו חבירו, הא ודאי כפריעת מדבר דמיה, ואין לו לפרעו קודם זמנו לקלקלתו של מלוה."

אמנם אם אין חשש לחילוף מטבעות וכד', יכול הלוה לכופו לקבלם. דהא דאמרינן חזקה שאין אדם פורע תוך זמנו, היינו שאינו שכיח, אבל אם רוצה לפרוע, אין המלוה יכול להתנגד. ועוד, שקביעות הזמן היא לטובת הלוה, ופרוש הזמן שאומר המלוה ללוה שעד זמן שקובעים לא יתבע ממנו, ואומר הלוה למלוה שעד זמן פלוני יהיה נפרע. שאם אי אתה אומר כן, נמצאת תקנתו לקלקלתו:

"ולזכות הלוה ולרצונו תלוי דבר זה, כיון שאין אנו רואים עכשיו ולא לתר פסידא הניכרת לעין למלוה בקבלת מעותיו. ומאי דטעין מלוה לא ניחא לי דאשקול זוזי ואטרח בהו, דלא ניחא לי למרווח בהו, ואנן סהדי דלכולי עלמא ניחא להו בהכי, לא חיישינן טענתיה ... וכן נהוג עלמא."

וכן דוחה בבעה"ת את טענת המלוה שאינו חפץ במתנה (הקדמת הזמן) מהלוה, דודאי מי שמתחסד הוא המלוה עם הלוה, שהלוהו מעותיו עד השתא. אמנם אם יש למלוה הנאה מקביעות הזמן, כגון בחוב דמשכונא דאכיל מלוה מינה פירי, יכול המלוה לסרב לקבל הפרעון קודם הזמן אא"כ יסכים שימשיך לאכול פירות עד הזמן שקבעו. והביא בגידולי תרומה שם (מהרב המגיד הל' שאלה ז, יא), דהוא הדין אם הפקיד אצלו לזמן ידוע, דאינו יכול להכריח את הבעלים לקבל תוך הזמן, דמצי אמר ליה קבלת השמירה עד הזמן הקצוב.

והא דמבואר בבעה"ת דאם הקלקול ניכר לעיניו לא מצי לחייבו לקבל פרעונו, כן מוכח להדיא בתוספתא ב"ק י, יד: מי שבא בדרך והיה בידו מעות וראה אנס בא כנגדו, ואמר לו (הלוה למלוה) בא טול אלו שאני חייב לך, אם קבל עליו פטור, ואם לאו - חייב. ומבואר שאם ראה אנס בא כנגדו, דהיינו שהאונס נראה וניכר לעיניו, ובא הלוה לפרוע למלוה במצב זה, אם קבל המלוה את המעות, פטור הלוה מהחוב, ואם סרב המלוה לקבל את המעות, לא נפטר הלוה מהחוב. ומוכח מכאן שאינו יכול לפרוע לו בעל כורחו. ותוספתא זו הביאה הר"ן בגיטין (לו, א בעמוה"ר סד"ה גרסי") ודייק, דדוקא בראה אנס, הא לאו הכי אפילו לא קיבל המלוה את המעות, פטור הלוה מאחריותם. ועיין עוד בנימוק"י ב"מ (כט, ב בעמוה"ר) שגם הוציא כן מהתוספתא הנ"ל.

ובתוספתא לא מפורש אם מיירי בתוך זמן או בהגיע הזמן. ולכאורה מפשטות הלשון נראה שכל הפרעון נולד מחמת שבא אנס ולא מפני שהגיע הזמן. ומדויק מדברי התוספתא דיש לחלק בין אם האונס כבר קיים לבין אם ניכר לעיניו שיבוא. דאם האונס כבר כאן, דומיא דרואה אנס שבא כנגדו, שהאונס ממש כאן, בזה אינו יכול לכופו, אבל אם לא בא אנס כנגדו

ממש, אלא שנראה שעשוי לבוא, ורצה הלוה לפרוע לו בתוך זמנו, שאף אם סרב המלוה לקבלם, נפטר הלוה מאחריותו. לפי בנידון של פירות, אם יוכרז ע"י בנק ישראל שעוד יום או יומיים יהיה פירות במטבע, הרי זה בכלל אונס שעשוי לבוא אך לא אונס הנמצא כבר, וא"כ יוכל לפרוע בעל כורחו, ואם יסרב לקבל, נפטר מחיובו. אולם אם נראה שע"פ המצב יהיה פירות בערך המטבע, מאחר ובדרך כלל במצבים של מתיחות ושל אי וודאות, בטחונית או כלכלית, יש ביקוש למטבע זר ולכן נוצר פירות בערך המטבע המקומי, אין זה אונס שקיים כבר אלא אונס הניכר לעינים שיבוא, ויכול לפרוע בעל כורחו, ואם יסרב לקבל, יפטר הלוה מאחריותו.

אלא שאם נסביר כך את דברי התוספתא, יש להקשות על בעה"ת מהתוספתא. דבעה"ת ס"ל דאם רוצה לפרוע תוך זמנו, אפילו אין הקלקול והאונס כבר כאן אלא שניכר לעינים שיבואו, אין יכול הלוה לכופו לקבל, ואילו בתוספתא מבואר דדוקא אם האונס כבר כאן אינו חייב באחריותו, משא"כ אם האונס ניכר שיבוא. ונראה היה לבאר דבעה"ת ס"ל דאף דלתוספתא כל שאין האונס כאן, יכול לכופו לקבל, ואם לא קיבל, פטור הלוה מאחריותו, מ"מ למשנה בב"ק קיח,א אין יכול לכופו אפילו האונס אינו כאן אלא שעשוי לבוא. דתנן, הגוזל את חבירו או שהלוה הימנו או שהפקיד לו בישוב, לא יחזיר לו במדבר. ועיי"ש רש"י שפירש בטעמא דמילתא, שהמדבר לאו מקום שימור הוא. והרי המדבר לא דמי לכאורה לאונס שכבר כאן דומיא דאנס בא כנגדו, אלא שמצוי שיקרו אונסים של שודדים וכד' במדבר. א"כ במשנה תנן שלא יפרע לו במקום שעשוי להיות אונס אף שאינו כאן.

אלא דא"כ לפרוש בעה"ת היה למשנה לחלק בין אם רוצה לפרוע תוך זמנו במדבר לבין אם הגיע זמנו, דדוקא בלא הגיע זמנו אינו יכול לפרוע במדבר, אבל בהגיע זמנו יכול לפרוע, כיון שאין האונס כאן אלא שמצוי להיות, ובמשנה לא חילקה, ובכל גוונא אינו יכול לפרוע במדבר. ועיי"כ י"ל דמדבר חשיב כאונס כבר כאן, וכמש"כ בסמ"ע עד, דבפריעת מדבר "הקלקלה עתה לפנינו בשעת הפרעון", ועיי"כ אינו חייב לקבל אפילו הגיע הזמן. ומה שדימה בעה"ת פיסול מטבע וכד', שאינו עתה לפנינו אלא מצוי וניכר, לפריעת מדבר, אע"פ שפריעת מדבר הוי הקלקול כבר כעת לפנינו דומיא דאנס, כתב בסמ"ע דסברא דכשאינו משלם בזמנו אלא קודם זמנו, אף אם אין האונס לפנינו ממש, מ"מ כיון שעשוי לבוא; "דיינין ליה כפריעת מדבר אע"פ שאינו פריעת מדבר ממש".

ולפי"ז יש לישב מה שהקשנו בבאור דברי התוספתא לבעה"ת, וכמש"כ לעיל, דאם התוספתא מיירי בפרעון תוך זמנו, א"כ דוקא האונס לפנינו אינו יכול לכופו לקבל הפרעון, אבל לא במצוי לבוא. וי"ל דס"ל לבעה"ת דהתוספתא מיירי בין בתוך זמנו ובין זמנו, ואנס בא כנגדו הוי כפריעת מדבר ממש, וסובר בעה"ת דהא דבעינן אנס בא כנגדו היינו דוקא בזמנו, אבל בתוך זמנו אה"נ אפילו לא בא כנגדו אלא שעשוי ומצוי לבוא, הוי כפריעת מדבר.

אך מדברי התומים עד, נראה שהסביר התוספתא דוקא באופן של פרעון בזמנו. המחבר בשו"ע שם סעי' ב כתב דבהגיע זמן הפרעון יכול לפרוע בעל כורחו אף שהקלקלה עשויה לבוא, כיון שאינה נראית כעת, ועיי"ז כתב בתומים:

"דהיינו שאין האונס כבר חל רק ממשמש ובא, אבל אם כבר האונס חל, אינו מחויב לקבל דהוי כהלוחו בישוב ופרע במדבר. וכן אמרו בתוספתא ... דאם ראה האנס בא כנגדו ואמר קבל מעותיך, דאם לא נתרצה, אינו מחויב לקבל."

ומבואר שיחס את דברי התוספתא למצב של הגיע זמן הפרעון, ובוה דוקא אם האונס כבר חל אינו חייב לקבל, משא"כ אם ממשמש ובא אבל לא חל, שיכול לפרעו בעל כורחו. אבל בלא הגיע זמנו, אפילו לא חל האונס, אינו חייב לקבל הפרעון. אך אפשר דהתומים ס"ל כמש"כ בסמ"ע, דהתוספתא מיירי בין הגיע זמנו ובין לא הגיע זמן הפרעון, אלא דהסברא נותנת דבלא הגיע זמן הפרעון, אף שהאונס לא חל אלא ממשמש ובא, הוי כפריעת מדבר ואינו חייב לקבל הפרעון.

ומש"כ בעה"ת דיכול לפרעו קודם זמנו באין הקלקול נראה, הר"ן בכתובות (מ,א בעמוה"ר) לענין אם ניתנה כתובה לגבות מחיים, כתב וז"ל:

"ויש שסמכו מכאן ללוה שרצה לפרוע חובו תוך זמנו כדי לסלק שעבוד שעליו, שאינו רשאי. ולא ראייה היא, דהכא הזמן אף לתקנת האשה הוא, שהיא רוצה שלא יוכל לפרועה שלא תהא קלה בעיניו להוציאה, אבל בחוב דעלמא כיון שהזמן אינו אלא לתועלת הלוה, כל שאמר טול מעותיך שאיני רוצה בו - רשאי. וכלשון הזה כתב הרמב"ן ז"ל בתשובה אין המלוה יכול לעכב מלקבל חובו תוך זמנו..."

ובגידולי תרומה (שער ל ב,א) הוסיף לחלק בין כתובה לחוב, דבכתובה יתכן ולא יגיע כלל זמן הפרעון, אם לא ימות בחייה או לא יגרשה, אבל בחוב ודאי יגיע זמן הפרעון, לכן בכתובה יכולה לסרב לקבל, שמא לא יהיה חייב לה, ובמתנה לא ניחא לה, משא"כ בחוב.

ב. מניעת ריוח

ומעיקרא הוה אמינא לחלק דדוקא במקום שמצוי נזק הניכר של פסילת המטבע או מיסים וכד', שיש בוה נזק למלוה בפרעון הלוה, דאינו יכול לפרעו בעל כורחו אם הנזק מצוי. אך במקום שאין בוה נזק אלא מניעת ריוח, יוכל לפרעו אפילו במקום שמניעת הריוח מצויה כעת וניכרת לעינים. דהסברא בזה שאם הנזק ניכר כעת, הרי זה כמשלם לו הסכום פחות הנזק, או שכבר כעת נחשב שמשלם לו במטבע פסול, משא"כ במניעת ריוח משלם את אשר התחייב, ומה שמונע ממנו להרויח, הוי גרמא בעלמא. אלא שבשלטי גבורים (ב"ק מד,א בעמוה"ר, אות א), כתב וז"ל:

"ומיהו נראה בעיני דההלואות שעושין עתה לבעלי חנויות המלוין לעכו"ם בריבית, ועושין תנאי ביניהן שאותם המעות ילום לעכו"ם בריבית ויסגלם בחנויות אשר תחת ידו כנהוג, ושיתחיל הלוה לתת למלוה ריוח מהם כפי התנאי שביניהם, וקובעין זמן להלוואה זו, דהשתא קביעת זמן להלוואה זו הויא גם לתקנת המלוה, שאם יחזירם לו בתוך הזמן, יעמדו שביטין אצלו ולא ירויחו המעות כלום ויפסיד הריוח שהיה מגיע לו מהם עד סוף הזמן, דבכהאי גוונא נראה דודאי אם בא הלוה להחזיר בתוך הזמן,

מצי מלוה לעכב עליו, דניכר לעינים הוא ההפסד שיגיע לזה אם חזר הלוה תוך הזמן."

ודברי השלטי גבורים הובאו בב"י (חו"מ סי' עד), וכן הביאו בש"ך עד, יא, וכתב בתוך דבריו על הדמיון מדברי השלטי גבורים לנדון דידיה: "... דכיון דאפילו מחששא שמא יפסיד ריווחים חשיב ליה הפסד, כל-שכן היכא דאיכא חששא דהפסד קרן". ומבואר לכאורה בשלטי גבורים דגם מניעת ריוח חשיב הפסד לענין פריעה תוך הזמן שקבעו. אולם נראה דאין כוונת השלטי גבורים דבכהאי גוונא הוי הפסד לענין פרעון בעל כורחו, אלא כיון שיש לו ריוח מהמתנת המעות, הרי שקביעות הזמן היא גם לטובת המלוה, וכיון שהזמן הוא גם לטובתו, אינו יכול לפרועו קודם זמנו בעל כרחו אפילו אם הנזק הוא במניעת ריוח, כיון שהזמן הוא גם לטובת המלוה. אולם כאשר הזמן הוא רק לטובת הלוה, אינו יכול לפרועו בעל כורחו רק אם יגיע למלוה נזק והנזק ניכר וגלוי לעינים.

אולם גם אם נאמר דדוקא בהפסד אינו יכול לפרועו בעל כורחו בניכר ההפסד וגלוי לכל, ובמניעת ריוח יכול לפרועו בעל כורחו בכל ענין, עדיין צ"ע אם עליית שער הדולאר בזמן הזה מיקרי הפסד או מניעת ריוח. ההצמדה לשער הדולאר בדרך כלל באה לתת מענה פשוט לשמירת ערך המחיר השיקלי, ומהוה תחליף ומקבילה להצמדה למדד. במקום שיוצמד המחיר למדד, מצמידים את המחיר לדולאר. אולם בשנים האחרונות ההצמדה לדולאר אינה מבטאת הצמדה מקבילה למדד. הדולאר עולה ויורד לפי היצע וביקוש, ואינו נותן ביטוי נכון לעליית המדד. אעפ"כ רבים מעדיפים להצמיד הלוואות וכד' למטבע הדולאר, ובכך לשמור לטווח ארוך על ערך הכסף. ע"כ בתקופה האחרונה בה הדולאר עלה וירד לפי היצע וביקוש, העדיפו הקבלנים להצמיד את מחירי הדירות למדד יוקר הבנייה, ובכך לשקף את ירידת ערך המטבע הנקוב במחיר באופן הריאלי ביותר. יחד עם זאת היו קבלנים שהעדיפו להצמיד לדולאר תוך קביעת שער מינימום, מאחר וחלק גדול מהעלויות הן בדולארים, כגון חומרי בניה שונים המיובאים או מושפעים מיבוא, או הסכמים עם קבלני משנה וכד'. בחלק מהמרכיבים, אין עליית שער הדולאר משפיע באופן מיידי על מחיר החומר אלא רק לאחר זמן של שבועות.

עצם הטענה על הפסד בפריעת שקלים קודם הזמן, לא מובנת לכאורה, וכפי שטען הקונה, שהרי יכל המוכר להשקיע את כספו במט"ח או בצמודי מט"ח. ואף שצודק המוכר כי השקעה במט"ח ובצמודי גוררת עמלה וכד', עדיין אינו יכול לטעון אלא על העמלות שבגין ההשקעה במט"ח. ועל כך י"ל, כיון שאין בפרעון ע"פ השער היום הפסד מוחלט, שהרי ההצמדה נועדה בחלקה להבטיח עלויות שהשפעתן עדיין לא ניכרת, וא"כ אין בזה אלא מניעת ריוח, ואין מניעה בפרעון קודם הזמן. מה עוד שבפועל העדיף לכסות משיכת יתר בבנק, וא"כ אין מקום לחייב על נזק תאורטי, שגילה דעתו שנח לו בתשלום השקלים.

ג. פסידא דשכיח

ובגמרא גיטין עד, ב - עה, א יש שתי לישנות אם נתינה בעל כורחו הוי נתינה או לא. ולישנות הגמרא נסובות על המשנה בערכין לא, ב: בראשונה היה נטמן יום שנים עשר חודש, כדי שיהיה חלוט לו. התקין הלל הזקן שיהא חולש את מעותיו ללשכה ויהא שובר את הדלת ונכנס,

ואימתי שירצה הלה יבוא ויטול את מעותיו. ואמר רבא, מתקנתו של הלל נשמע, הרי זה גיטיך על מנת שתתני לי מאתים זוז ונתנה לו, מדעתו - מגורשת, על כורחו - אינה מגורשת. מדאצטריך לא הלה לתקוני נתינה בעל כורחיה דהויא לה נתינה, מכלל דבעלמא נתינה בעל כורחיה לא הויא נתינה. מתקיף לה רב פפא, ודלמא כי איצטריך ליה להלל לתקוני שלא בפניו, אבל בפניו, בין מדעתו בין בעל כורחו הויא נתינה. ושם בגמרא הובאה איכא דאמרי שלמדו בתחילה מהמשנה וחילקו בין בפניו ובין שלא בפניו. ובתומים עד, ד הקשה על הלימוד מהמשנה בערכין, דהא אפילו אם נתינה בעל כורחו הויא נתינה, מ"מ בבית בבתי ערי חומה ביום האחרון של החודש השנים עשר, הרי הפסידא כבר לפנינו, דבלילה יהיה הבית מוחלט לקונה, והוי פסידא לקונה שפורע לו המוכר בעל כורחו כשהפסידא כבר לפנינו, וע"כ לא יכול לפרוע בעל כורחו אף אם בעלמא תשלום בעל כורחו הוי תשלום, ולכן הוצרך הלל לתקן בתקנה מיוחדת שיוכל לפרוע בעל כורחו, דאף שיום השנים עשר הוא בתוך הזמן, מ"מ הוי כפסידא לפנינו, וטפי מפסידא הניכרת לעינים, ואף בתוך הזמן אינו יכול לפרוע בעל כורחו. ותירץ התומים :

"דהתם פסידא דשכית, כי כן יסד הקב"ה בתורתו, אבל בזו דלא הוי פסידא דשכית, אינו מחויב לקבל."

בתומים מבואר שיש חילוק בין פסידא דשכית לפסידא דלא שכית, אך לא מבואר סברת החילוק, מדוע באונס שכית חייב לקבל בעל כורחו. עוד מבואר בתומים דההגדרה (או אחת ההגדרות) של אונס שכית הוא; "כי כן יסד הקב"ה בתורתו", דהיינו שכתוב בתורה שיכול לפרוע עד היום האחרון של החודש השנים עשר, ובזה נהיה האונס לפסידא דשכית, וע"כ אין יכול לפרוע בעל כורחו ע"א הפסידא.

ובפשטות היה מקום לומר בקושיית התומים דלא שייך לומר שהזמן הוא הפסידא, כשהזמן הוא חלק מהעיסקא. כלומר - כשמכר בית בבתי ערי חומה הרי בעצם המכירה ברור היה שיוכל המוכר להחזיר ולשלם לקונה תוך יב חודש, וא"כ היום הראשון והיום האחרון הם אותו פסידא שלפנינו, ובעצם המכירה הסכימו שיוכל להחזיר תמורת המכר תוך זמן מסוים, ע"כ אין זה בכלל פסידא שלפנינו. אך התומים הבין לחלק דיום אחרון הוי פסידא לפנינו.

ונראה בהסבר דברי התומים בין פסידא דשכית לפסידא דלא שכית, דהיכא דהוי פסידא דשכית הרי ידע בשעת הקניה או החיוב שפסידא זו תהיה, והדבר גלוי וידוע ומקרא מפורש שיכול המוכר להחזיר המעות עד יום האחרון של חודש יב, וכיון שידע בשעת העיסקא שתהיה פסידא זו, הו"ל למוכר לאתנויי שלא יוכל לפרוע בעל כורחו, ומדלא התנה, אינו יכול להסתתר תחת הטענה כי אינו חייב לקבל פרעון בזמנו בפסידא קיימת, שהרי ידע מהפסידא ומדלא התנה, יכול לפרוע בעל כורחו, וע"כ הוצרך הלל לתקוני שיכול לפרוע בעל כורחו. ומעין זה מצאנו ברא"ש פרק האומנין (ב"מ ו, ג) לענין אונס בשכירות פועלים, שמי שהיה לו לאסוקי אדעתיה, הו"ל לאתנויי (ועיין מש"כ במשפטיך ליעקב ח"א יא, א). משא"כ אונסים של חילוף מטבעות וכד', לא הו"ל למקבל לאסוקי אדעתיה ולא הו"ל לאתנויי שאם יארע האונס לא יפרע לו, וע"כ אינו יכול לפרוע בעל כורחו.

לפי צ"ע באונס של שינוי שער הדולאר, אם היתה העיסקה של קניית הדירה בזמן של שינוי שער, אי"כ הו"ל פסידא דשכיח שישתנה השער בחדות, והיה למוכר להתנות שלא יפרע לו בעל כורחו. ואף שכאן מיירי בפרעון קודם הזמן, מ"מ הסברא שכתב התומים לענין פרעון בעל כורחו בפסידא הקיימת כבר, שרירה גם לפרעון קודם הזמן בפסידא סמוכה ונראית. אמנם בנדו"ד אין נפק"מ, שהרי העיסקה היתה בתחילת חודש דצמבר 2001 שבה לא היו תנודות חדות של שער הדולאר כלפי מעלה, אך אם העיסקה היתה בזמן של תנודות חדות בשער הדולאר, לכאורה הו"ל לאתנויי. אמנם כל הנ"ל בנוי על הסבר סברת התומים, ולמעשה צ"ע, דלא מפני שאנו מסבירים נעשה מעשה.

ד. פרע למנהל חשבונות

והנה בבעה"ת מבואר שאינו יכול לכופו שיפרע קודם זמנו במקום שניכר לעינים חילוף המטבעות וכו', אבל אם נתן לו וקיבל, אינו יכול לטעון שחייב לפרוע לו בשנית לפי המטבע החדשה, דכל הדיון אם יכול לכופו לקבל, אבל אם קיבל, אין לו תביעה כנגד הפרע. וכן הדין בפריעת מדבר, שאם רוצה לפרועו במדבר, יכול לסרב לקבל, אך אם קיבל ונאנס במדבר, אין למקבל טענה כנגד הנותן. אולם בנדון שלפנינו פרע למנהל חשבונות, שאמנם מוסמך לקבל כספים מלקוחות וידו כיד הקבלן טפי משליח, אך לא ידע שלא הגיע זמן הפרעון ורוצה הקונה לפרוע כדי להמנע מנוקי עליית השער. ודמי למי שפרע לבעל חובו כשהפסידא ניכרת כבר, וקיבל המלוה את הכסף מפני שסבר שהגיע זמן הפרעון, ואחר קבלת הכסף התברר שלא הגיע זמן הפרעון, דלכאורה הוא קבלה בטעות, או אפשר לאידך גיסא - דגם פרעון קודם הזמן הוא פרעון, ויש למלוה רק זכות להתנגד לקבלת הפרעון, ואם לא התנגד וקיבל, בין אם הקבלה בטעות ובין אם לא, הוא פרעון מדעתו.

ונראה דבכגון זה לא הוא פרעון בעל כורחו שעליו כתב הש"ך עד, יא דהיכא שקביעות הזמן היא לטובת המלוה ומפסיד המלוה בפרעון המוקדם, פרעון בעל כורחו לא הוא פרעון. דפרעון בעל כורחו היינו דומיא דתקנת הלל שיהיה חולש מעותיו ללשכה, אבל בקיבל מעצמו מפני שהיה מוטעה, לא הוא פרעון בעל כורחו.

אמנם מה שיש לדון אם קבלת מנהל החשבונות היא כקבלת בעל הבית ממש או כקבלת שליח, ונפק"מ אם יכול בעה"ב לומר לתקוני שדרתיך ולא לעיוותי, דאם דינו כשליח, יכול לומר כן ובטלה הקבלה, ואם דינו כפועל, כיון שידו כיד בעה"ב, לא שייך לומר לתקוני שדרתיך ולא לעיוותי. דאם דינו כשליח, אף דהוי כאומר לו שלח לי ע"י פלוני, דמהני קבלתו כמבואר בשו"ע חו"מ קכ"א, א"מ הרי אמר לו לתת בתאריך מסוים ולא קודם לכן. והנה בגמ' ב"מ י"א הקשו על דין תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים, מדין פועל שהגביה מציאה לבעל הבית, דאם אמר לו בעה"ב עשה עימי מלאכה היום, מציאתו של בעה"ב. ותירצה הגמ' דיד פועל כיד בעה"ב, ואף שפועל יכול לחזור בו בחצי היום, כל כמה דלא הדר ביה, ידו כיד בעה"ב. ובמחנה אפרים (שלוחין סי' יא) דן בענין עשיית מעקה ע"י אומן נכרי, ובתוך דבריו הקשה על דין הגמרא הנ"ל דיד פועל כיד בעה"ב, דמאי שנא משליח בעלמא, דקיי"ל שלוחו של אדם כמותו :

"דשליח שאני משום דאין אדם יכול לעשות שליח שיזכה לו במקום שחב לאחרים, משא"כ בפועל, דכיון דפועל גופו קנוי לבעל הבית, לגמרי חשיב ידו כיד בעה"ב ממש. ונמצא שאין דין הפועל שוים, דשליח שרוצה לזכות לחבירו, היינו היכא דקא מכוין לזכות לחבירו, אבל אי לא כיון לזכות לחבירו, לא קנה חבירו אפילו למ"ד המגביה מציאה לחבירו קנה חבירו, אבל פועל שנשכר לכל מלאכת בעה"ב ואפילו למציאה, אפילו אי בשעה שהגביה המציאה לא היה בדעתו להגביה אלא לעצמו, הרי הוא של בעה"ב כל כמה דלא הדר ביה להדיא."

דפועל ידו ממש כיד בעה"ב וגופו קנוי לבעה"ב, ע"כ הוא ממש כבעה"ב לזכות אפילו כשחב לאחרים. משא"כ שליח שרק המעשה מתיחס למשלח, אינו יכול לעשות מעשה וליחסו למשלח כשחב לאחרים. ועיין עוד בקהילות יעקב (ב"מ סי' טו) שכתב דדין פועל ארכבי אתרי רכשי - שליחות וחצר, דעיקר דינו מחמת שליחות, ואף שאינו ראוי לקנין חצר דגזירת הכתוב דחצר מהלכת לא מהני, מ"מ במציאות חצירו הוא כיון שקנוי הוא לו, ע"כ כל עשיותיו הם לבעה"ב אף שחב לאחרים. ובחזון איש (ח"מ ליקוטים סי' כ) כתב דבעה"ב יש לו קנין בפועל כבעד כל כמה דלא הדר ביה, וכיון שיכול לחזור, אין כאן עבדות. עיי"ש מה שביאר בשקלא וטריא בגמ' הנ"ל. ועיין עוד בש"ך ח"מ קה, ד.

נקודה נוספת שהעלה הקונה, שבחזרה לא נאמר שהתשלום יהיה בתאריך 20.4.02 אלא שהתשלום יהיה עד תאריך זה, וא"כ מפורש להדיא שיכול לפרוע לו קודם. אמנם לכאורה הדבר צ"ע, למש"כ בח"מ סו"ס סא דבתנאים שבני אדם עושים ביניהם, הולכים אחר הכוונה, דצ"ע אם הכוונה שיוכל לפרוע תוך הזמן אם יהיה צפוי עליית שער הדולאר. אמנם בשעה שחתמו על החוזה לא היה צפוי, ולכאורה יש לילך אחר זמן חתימת החוזה, וא"כ סברו בחתימה שיוכל להקדים את התשלום. כמו כן יש מקום לטענת הקונה כי הזמן נקבע והתאחר לפי הצורך של הקונה לקבל את המשכנתא מהבנק למשכנתאות. אמנם עדיין לא גרע מכל חוב שהתנו שיפרע ליום פלוני או עד יום פלוני, דתוך הזמן הוי תוך זמנו, ולא יכול לפרוע בעל כורחו במקרה וניכר הפסידא. ומ"מ כל הנידון אם יכול להתנגד לקבל את הכסף, אבל בנדו"ד כיון שבפועל קיבל שכירו את הכסף, יש לחשב ע"פ שער היום שקיבל מנהל החשבונות את הכסף מהלוקח.

לאור האמור לעיל יש לחשב את התשלום שבוצע בתאריך 31.3.02 (לפנה"צ) לפי השער שהיה נכון לזמן התשלום בפועל.

מסקנות

א. כשהגיע זמן הפרעון, יכול הלוח להכריח את המלוה לקבל את הפרעון, אף אם ידוע כי מיד תפסל המטבע וכד', משא"כ קודם זמן הפרעון, יכול המלוה להתנגד לקבלת הפרעון כשקיים חשש להפסד.

- ב. אולם אם אין חשש זה מצוי וגלוי, יכול הלוה לכופף את המלוה לקבל הפרעון אף קודם הזמן, אא"כ יש למלוה הנאה בקביעת הזמן, כגון שאוכל פירות משכנתא, שבכגון זה אינו יכול לכופו.
- ג. באין האונס ניכר ונראה, יכול הלוה לכופו לקבל הפרעון, ולא דמי לפרעון כתובה, שאפשר וזמן פרעונה לא יגיע כלל.
- ד. האמור לעיל (סעי' א) הוא גם בנזק של הפסד וגם במניעת ריוח.
- ה. תשלום ביום האחרון של יב חודש בבית בבתי ערי חומה הוי פסידא דשכיח ויכול לפרועו אפילו בעל כורחו, שכן הוא ציווי התורה שיוכל לפרעו עד ליום האחרון.
- ו. כאשר קבל המלוה את הפרעון המוקדם, אינו יכול לתבוע אח"כ את הלוה על הנזקים שהיו לו עקב כך ששילם קודם הזמן.
- ז. כשקבל המלוה את הפרעון בטעות, מפני שסבר שהגיע הזמן, מ"מ אין זה בגדר פרעון בעל כורחו.
- ח. קבלת מנהל חשבונות של הקבלן (המוסמך לקבל פרעונות) כמוה כקבלת הקבלן, וידו כיד הקבלן.
- ט. יש לעיין אם נכתב בשטר שיפרע "עד" לתאריך מסוים, אם יכול לפרוע קודם התאריך הנקוב.